

1. ОБЛИЦИ УСМЕНОГ И ПИСМЕНОГ ИЗРАЖАВАЊА

Психологија говора указује на чињеницу да нема правог говора, усменог и писаног, без доброг мишљења. Мишљење и говор су у нераскидивој спрези. Развијањем усменог и писменог изражавања снажно утичемо на развој мишљења. Морамо водити рачуна о односу усменог и писменог изражавања. Писани говор је апстрактнији од гласовног. Апстрактност писаног изражавања представља, како каже Лав Виготски, једну од најкрупнијих тешкоћа с којима се суочава дете док се описмењава. Писани говор, каже даље Виготски, јесте „говор без саговорника“. Ситуација писаног говора је таква ситуација у којој онај коме је говор упућен или сасвим недостаје, или није у додиру са оним који пише. То је говор – монолог, разговор с белим листом хартије, са измишљеним или само замишљеним саговорником“.

Усмено и писмено изражавање међусобно је повезано, писање утиче на говор и обрнуто. Вежбе усменог изражавања имају своје посебне циљеве у настави, али оне снажно помажу писано изражавање. Говор је припрема за писање, а писање подстиче говор.

Култура разговорног и писаног говора омогућава да се боље искористе изражавајна језичка средства, да се изражавамо природније, једноставније, јасније и прецизније. У току усменог и писменог изражавања не ваља одвајати форму од садржине, они морају бити јединствени. Дакле, морамо водити рачуна која је језичка средства ученици користе (које речи, квалитет реченице итд.), али исто тако је важно да водимо рачуна каква је примена тих средстава у пракси, тј. каква је њихова стилска примена.

Организација усменог и писменог говора заснована је на одређеним законитостима. Најважније је схватити да је то „организација целине говорног исказа“. Морамо говорити одређеним редом, део по део, како бисмо овладали целином садржаја. Проблем је у томе што одређену садржину (догађај, доживљај, текст итд.) осећамо као целину и ту бисмо целину желели изразити одједном, у једном даху, а то је немогуће, па сваку целину изражавамо поступно, хронолошки, део по део. Мисао мора да се „одмотава у језику“ одређеним редом, тј. део по део. Говор без тог „одмотавања“ постаје конфузан и тешко га је пратити.

Увођење ученика у усмено и писмено исказивање мора ићи поступно и систематично. Лепоти и уверљивости говорне културе доприносе следећи елементи:

- јасан и недвосмислен избор теме,
- редослед излагања мисли и чињеница,
- прилагођавање језичких средстава тематском материјалу,

- систематичност у излагању грађе,
- уверљивост говорења,
- лични став у току говора,
- самоувереност и моћ владања собом.

ПРЕПРИЧАВАЊЕ

Препричавање је репродукција садржине текста (књижевноуметнички текст, филм, позоришна представа, дијафилм, телевизијска емисија итд.), или понављање фабуле коју смо прочитали или чули. Представља један од најпопуларнијих облика усменог изражавања од првог до четвртог разреда. Свако препричавање мора да има свој циљ, своје програмско усмерење. Без тога оно постаје импровизација, стихијност, што обавезно води у банањост и конфузију.

Обично се препричава књижевноуметнички текст: прича и епска песма. *Лирска песма се никада не преричава.* По правилу, текст се препричава после његове анализе јер је тада препричавање систематичније, поузданije и квалиитетније.

Ученици највише воле да препричавају прозне текстове блиске њиховом интересовању. Нешто теже препричавају дијалошке текстове. У почетку учења препричавања текст не би смео да буде предут, мора бити јасан, без много непознатих речи, или те речи треба претходно објаснити. Препричавањем ученик следи фабулу текста, прати поступке ликова и своје причање заокружује у једну целину. Описни текстови или описна места у тексту представљају тешкоће за ученике.

Већ од првог разреда основне школе ученике уводимо у технику препричавања. Она се састоји у следећем.

- У току препричавања ученик је мислима увек испред говора, а када се та радња поремети, долази до поремећаја говора, до поремећаја препричавања.
- Ученик не репродукује све, он бира материјал. Потребно га је усмерити како да одабира чињенице, како да диференцира главно од споредног и што је најважније – како да следи хронолошки ток приче.
- Важно је развијати способност адекватног изражавања у току препричавања. У почетку ученици првог разреда имају потребу да слободно препричавају. Дословно препричавање их спутава, ремети њихову визију текста, што се негативно одражава на квалитет препричавања.
- Препричавати део по део одређеним редоследом, не прескакати основно је правило препричавања.

Ученик може дословно да репродукује текст, али може нешто и да мења, пре лазећи тако у *стваралачко преричавање*. Препричавање, без обзира на то да ли је усмено или писмено, може бити *са љаном* или *без љана*. План препричавања може бити *колективни* (*заједнички*) – када ученици уз помоћ учитеља сачињавају *заједнички план*, и *индивидуални* – када сваки ученик за себе ствара план.

Постоје следећи облици препричавања:

1. ДОСЛОВНО ПРЕПРИЧАВАЊЕ. – То је нестваралачка говорна вежба. Ученик скоро механички ниже догађаје, тачно онако како су поређани у причи. Такво репродуковање не захтева стваралачки напор. Дословно препричавање је корисно као вежба памћења, као ортоопска вежба и вежба култивизације говора. Не ваља претеривати с овом врстом препричавања.

Ученике не смемо оптерећивати да дословно препричавају дуже текстове, јер то може бити досадно и незанимљиво. За дословно препричавање су најприкладније краће приче. Верност изворном тексту може бити значењско-фабуларна и фразеолошка.

2. СЛОБОДНО ПРЕПРИЧАВАЊЕ. – Ученик уноси извесне промене у изворни текст, он мање-више остаје веран значењско-фабуларном току, али фразеолошки је другачији. Ученик уноси своју логику у ток препричавања, може да мења радњу, појединости, ситуације и поступке ликова.

3. ПРЕПРИЧАВАЊЕ ПРОШИРИВАЊЕМ ПРИЧЕ. – Захтева више стваралачког напора, систематичности и маштовитости. Ученик додаје нове појединости, или даје другачију верзију изворног текста. То је стваралачко измишљање нових појединости путем асоцирања и нове комбинаторике догађаја и ситуација. Ученик проширује основну причу и толико може да је изменити да она понекад изгуби своје изворно значење. Додавањем нових епизода, ликова и појединости, тј. проширивањем текста пружамо ученицима велике могућности да стварају.

4. ОПШИРНО ПРЕПРИЧАВАЊЕ. – Када ученик ниже догађаје и појединости опширно, када износи све, и битно и небитно, кажемо да препричава потпуно или опширно. Ово препричавање не захтева посебан стваралачки напор, углавном се ослања на добро памћење ученика.

5. САЖЕТО ПРЕПРИЧАВАЊЕ. – То је сажимање садржаја текста. Веома је сложено и тешко, захтева сажимање материјала. Основни задатак је да ученик из сложене структуре текста издваја оно што је најважније. Текстове најпре морамо добро анализирати, па онда приступити сажетом препричавању. Добро је овај облик препричавања радити по плану, јер план усмерава на оно што је главно или битно.

6. ПРЕПРИЧАВАЊЕ ПОМОЋУ ОДГОВОРА НА ПИТАЊЕ. – Учителј формулише питања према редоследу догађаја и кроз њих се прати фабуларни ток текста. Питања могу да се испишу на табли, а ученици према њима препричавају. Ученици се постепено ослобађају везаности за питања, осамостаљују се и ослањају на сопствене напоре. Овај облик препричавања је веома лаган а зато се обично практикује у првом разреду или у раду са ученицима који заостају.

7. ИНФОРМАТИВНО ПРЕПРИЧАВАЊЕ. – Има за циљ да обавести слушаоца, или читаоца (ако је писмено) о битним елементима неког садржаја.

То је, у ствари, обавештење о гледаном филму, прочитаној књизи, позоришној представи, утакмици итд. Овом формом препричавања пружа се информација и слушалац подстиче на нешто. То препричавање је кратко, јасно, објективно, сликовито и убедљиво.

8. ПРЕПРИЧАВАЊЕ ПО АНАЛОГИЈИ. – Једна прочитана прича подстиче ученика да по аналогним везама, асоцирањем и маштовитошћу формира другу причу по много чему сличну изворној причи. Ово препричавање захтева виши степен стваралаштва ученика. Битно је да ученик познати текст комбинује са својим стварним или измишљеним доживљајима, да у стварању аналогних ситуација, или аналогне радње сачува матрицу изворне приче и да се у стварању аналогних веза уноси што више маштовитости и оригиналности. Овај облик препричавања је прилично тежак па захтева већу зрелост ученика.
9. ПРЕПРИЧАВАЊЕ С ПРОМЕНОМ ГРАМАТИЧКОГ ЛИЦА. – То је, такође, стваралачки облик препричавања. Ученик мења граматичко лице или граматичко време приповедача, или се у току идентификације с неким ликом изражава у првом лицу, као да је он сам тај лик. Тиме се ученик живље уноси и уживљава у фабулу текста. Он целу причу из трећег лица приповедања – лице које значи приповедање са дистанце – преноси у прво лице приповедања, што препричавање чини живљим и непосреднијим.
10. ПРЕПРИЧАВАЊЕ С ПРОМЕНОМ СТАНОВИШТА. – У току препричавања ученик мења становиште јунака или приповедача. Није ствар у томе да се он с њим идентификује, већ да промени становиште или позицију. Ако је реч о негативном јунаку, он ће у току препричавања да промени његову етичку позицију, може да допуњује или коригује поступке појединачног јунака. Ово препричавање захтева добру претходну анализу текста. Ако је реч о писменом препричавању, онда самим насловом мора бити назначена промена становишта или промена позиције препричавања.
11. ПРЕПРИЧАВАЊЕ СА ИЗМЕНОМ ЗАВРШЕТКА САДРЖАЈА. – Битно је изменити крај неког садржаја, али да том променом основни текст не изгуби на квалитету и смислу. Другачији завршетак мора да одговара природи изворног текста. Та измена захтева од ученика маштовитост и потпуну мисаону ангажованост.
12. ПРЕПРИЧАВАЊЕ САДРЖАЈА У ЦЕЛИНИ. – Садржај мора бити целивено репродукован, не само формално већ и суштински. То значи да ученик у току препричавања непрестано води рачуна о целини репродуковања, а та целина подразумева неокрњеност основне структуре текста – исти распоред делова и логичких целина, њихова иста текстуална вредност.
13. ПРЕПРИЧАВАЊЕ САДРЖАЈА ПО ДЕЛОВИМА. – То може бити препричавање ширих тематских целина, препричавање епизода, препричавање по ученичком избору, по избору учитеља и сл. Бирају се нај-

узбудљивији делови за препричавање, не ради дословне репродукције, већ ради њиховог добрађивања, проширивања, другачијег емотивног и етичког значења.

14. ФЛЕКСИБИЛНО ПРЕПРИЧАВАЊЕ. – Оно се огледа у честој промени темпа приповедања, промени интонације и у вештини причаоца да из садржаја одабере оно што је најснажније и најузбудљивије да би што импресивније и убедљивије деловао на слушаоца. Ученик нормално препричава целовито, али узбудљиве епизоде препричава опширенје и снажније, а мање узбудљиве и недраматичне своди на причалачки минимум. Зове се флексибино јер се причалац променама говорне технике и избором епизода које снажније наглашава прилагођава конфигурацији основног текста.

ПРИЧАЊЕ

За разлику од препричавања, које представља репродуковање прочитаног, одслушаног или гледаног, *причање је репродуковање садржине некој доживљаја, догађаја или замисљеног*. То је стваралачко изражавање без обзира на то да ли је стварност или фантазија.

У току причања долази до пуног израза ученички субјективни поглед на ствари и догађаје. Подстицај за причање је увек неки доживљај, догађај, неки предмет, слика, појава, све оно што нас окружује, али и свет дечје маште. Обично се почиње с причањем доживљаја, па потом догађаја. Причање мора бити целовито – мора да има свој почетак, ток и завршетак. Као и препричавање, може бити *усмено и искрено, без илане и са иланом*, а тај план може бити *колективни и индивидуални*.

Причање нема готов садржај, композицију, ликове, ситуације – они настају у машти ученика, док прича. Ученик је слободнији да износи личне доживљаје, догађаје и ставове, може да се емоционално и сликовито изражава, да буде маштовит и оригиналан. Причање захтева самосталност. Ученик сам бира тематску грађу, сам формира фабулу на основу одређеног стварног или фантазијског архетипа, одабира појединости, ствара ситуације и распоређује их по свом властитом нахођењу.

Постоје следеће врсте причања.

1. ПРИЧАЊЕ ДОЖИВЉАЈА И ДОГАЂАЈА. – Лични доживљај и догађај су омиљена тема ученичког причања. Ученици млађих разреда најпре причају спонтано, неорганизовано, али временом се успоставља ред. Ученицима треба дати довољно времена да оживе у својој машти неки доживљај или догађај.

Доживљаји могу бити заједнички (излети, школске свечаности, путовања итд.) и индивидуални. Ученици покаткад мешају причање и изве-

- штавање. Ако ученик објективно наводи редослед догађаја а не уноси ништа своје, то осиромашује причање. Причање доживљаја и догађаја мора бити добро методички организовано. Циљ овог причања није једино репродуковање фабуле, већ богаћење говорне и језичке културе ученика.
2. ПРИЧАЊЕ НА ОСНОВУ МАШТЕ. – Овај облик причања снажно утиче на разбуктавање дечје маште. У последње време научна фантастика је посредством телевизије снажно присутна у животу деце. Она је прихватају, али то тематско подручје причања захтева виши ниво ученичке зрелости. То могу бити теме из обичног живота које су често на граници стварности, или неко ученичко маштање. У више облике причања на основу маште ученике уводимо поступно.
  3. ПРИЧАЊЕ ПОД УТИЦАЈЕМ КЊИЖЕВНОУМЕТНИЧКОГ ТЕКСТА. – Прочитана бајка или научнофантастична прича могу бити снажни подстицаји за причање. Поетски и маштовити текстови стварају могућности за разноврсне облике причања. Подстицај из прочитаног текста може бити: песничка слика, стих, песникови мисао, поступци ликови, необична ситуација итд.
  4. ХУМОРИСТИЧКО ПРИЧАЊЕ. – Хумор се мало негује у млађим разредима основне школе, а управо том узрасту је потребно доста ведрине, смеха и шале. Зато је пожељно организовати вежбе усменог и писменог изражавања, тематски везане за хумор. Ученике морамо полако оспособљавати да откривају смешно и да умеју да га репродукују на прави начин.
  5. ПРИЧАЊЕ ПРЕМА ЗАДАТИМ РЕЧИМА (ПО НАТУКНИЦАМА). – Учитељ пише на табли 5-10 речи, а ученици онда на основу њих снагом асоцирања и маште пишу причу. Неопходно је пронаћи речи које су подстицајне, које припадају одређеном тематском кругу и могу да разбуктају машту ученика.
  6. ПРИЧАЊЕ ПРЕМА НИЗУ СЛИКА. – Низ слика мора да представља целиовит догађај са свим елементима приче. Основни захтев је да слике имају задовољавајућу естетску вредност. Оне могу бити откриване континуирано – једна по једна, али могу се изложити одједном, све. Ипак, први начин више мотивише ученике, подстицајније и више побеђује радозналост ученика. *Методичка структура часа причања по низу слика* могла би да изгледа овако:
    - припремни разговор;
    - најава наставне единице;
    - разговор о сликама;
    - састављање заједничког плана;
    - усмеравање ученика на задатке писања (садржина, редослед догађаја, уредност, лепота изражавања итд.);
    - самостално причање ученика;

- читање ученичких радова и њихово коментарисање.
7. ПРИЧАЊЕ ПРЕМА СЛИЦИ СА ЦЕЛОВИТИМ ДОГАЂАЈЕМ. – Први захтев јесте изабрати добру слику која може бити уметничка, фотографија, учитељев рад итд. Слика мора да пружи довољно материјала за целиовиту причу, мора да има одређену садржину и динамику. Задата слика је репродукција животне стварности, обично догађај из дечјег живота. Ово причање је на прелазу ка описивању, тј. комбиновано је са описивањем – постаје истовремено и нарација и опис. Тешкоћа је у томе што статичким мотивима морамо дати динамику. Ученик се питањима подстиче да разуме слику, њену просторност, појединости, али тако да их повеже у одређену радњу, да створи ток причања, односно временски ток радње као целине.
  8. ПРИЧАЊЕ НА ОСНОВУ ДАТОГ ПОЧЕТКА (НАСТАВЉАЊЕ ПРИЧЕ). – Учитељ припреми почетак приче који мора бити занимљив и изазован за ученике. То може бити почетак неке ученицима непознате приче, али почетак непостојеће приче. Ученици настављају причу после извесног размишљања и претходно датих инструкција. На крају часа радови се читају, критички коментаришу и процењују.
  9. ПРИЧАЊЕ У ДИЈАЛОШКОЈ ФОРМИ. – Неизводљиво је да цела прича буде у дијалошкој форми, тј. у главном говору. Ученик повремено, тамо где је то најадекватније, уноси дијалог иако је то дosta сложен задатак. Прича је комбинована са описивањем предмета, бића и појава и у контексту тога ликови се доводе у говорну ситуацију.
  10. ПРИЧАЊЕ УЗ МУЗИКУ. – Овај облик причања се мало користи у нашим школама. Музика се користи као покретач маште, она ствара расположење и подстиче имагинацију деце. Ученици слушају музику по свом избору или по избору учитеља. Учитељ би најпре сам причао док слуша музику, или по њеном слушању, све док ученике не оспособи за тај вид причања. У једној школи су слушали Штраусов валцер *На лейом Јлавом Дунаву* у четвртом разреду, а ученици су веома маштовито и проницљиво причали своје приче подстакнути том музиком.
  11. ПРИЧАЊЕ НА ОСНОВУ САЖЕТЕ ФАБУЛЕ. – Ученицима се понуди сажета фабула неке приче, а они на основу тога развијају целовиту причу са свим њеним детаљима, ситуацијама, ликовима – једноставно, проширују причу.
  12. ПРИЧАЊЕ О ДАТОМ НАСЛОВУ (СЛОБОДНО ПРИЧАЊЕ). – Учитељ насловом формулише тему и дозволи ученицима да причају слободно, да сами бирају и облик и садржај причања, не спутавајући их никаквим захтевима. Овим обликом причања подстичемо ученике да стваралачки причају.

ПРИМЕРИ ПРАКТИЧНОГ РАДА

Причање на основу датог краја

Научио си да причаш причу на основу датог почетка. Неко ти започне причу а ти је сам наставиш. То је, можда, лакше него да напишеш причу на основу датог краја. Замисли да је једном постојала једна прича и да је папир на којем је била записана изгорео у неком пожару. Неким случајем остао је само крај приче. Ти си прочитao крај те приче и покушао си да на основу њега напишеш исту причу.

Да ли је то могуће?

Није могуће написати исту причу, али је можда могуће написати сличну или чак бољу причу.

Да би написао причу на основу датог краја, мораš размишљати о следећем:

- како на основу краја да измислиш догађаје који су му претходили,
- како да се од краја приче вратиш на почетак,
- како да будеш маштовитији,
- како да будеш оригиналнији,
- како да се крај добро уклапа у део приче који мораš да измислиш,
- како да измислиш ликове, њихов изглед и понашање,
- како све то да испричаш лепше и занимљивије.

Напиши причу на основу следећег краја.

Вратили су се у луку исцрпљени, потамнели од сунца и с видним траговима патње на лицу. Били су и гладни и жедни. Народ их је гледао с чудним осећањем сажаљења и страха како се немоћно вуку и разилазе својим кућама.

Причање на основу датог почетка

Састави причу на основу датог почетка. Од тебе зависи каква ће та прича бити у целини. Мораš бити маштовит и оригиналан. Изврши следеће припреме за причање приче:

1. Заједничка анализа датих речи
2. Самостално одређивање места догађаја
3. Самостално одређивање времена догађаја
4. Замишљени ток догађаја
5. Самостално прављење плана причања
6. Усмено причање
7. Писмено причање

Настави започету причу.

Догодило се на мору

Тог сунчаног поподнева нашао сам се с друговима на морској обали. Сунце је пекло свом снагом. Било је неиздржivo. Људи су седели испод густе крошње дрвета и разговарали. Ушли смо у празан чамац и отпловили према пучини...

Причање на основу датих речи

Ловачка прича

Испричаћеш нам једну причу на основу датих речи. Те речи ће ти бити само подстицај да сам одредиши шта се све даље догађало, ко је у њој учествовао и како се све завршило. Настој да прича буде занимљива и богата до-гађајима, да у њој има узбудљивих тренутака и да је маштовита.

Размисли о следећем пре него што почнеш да причаш причу.

1. Заједничка анализа датих речи
2. Могући догађаји на које те подстичу речи
3. Заједнички рад на обликовању догађаја
4. Проналажење различитих токова догађаја
5. Различити начини завршавања приче
6. Самостално замишљање догађаја
7. Самостална израда плана
8. Писмено причање

Ево датих речи: ловац, пас, дечак, шума, планинско језеро, чудо.

Причање после слушања музике

У току овог причања музика ће ти послужити само као подстицај за ма-штање. Слушање одређене музике најпре ће у теби изазвати одређени дожи-вљај онога што слушаш.

Не очекуј да ће ти слушање музике сугерисати одређену причу.

Музика ће у теби да изазове одређено расположење за причу.

Од тог расположења зависи каква ће бити прича.

Причање после слушања музике изводи се на следећи начин:

- слушај пажљиво одређену музику (по препоруци наставника или по свом избору);
- покушај у току слушања музике да размишљаш о томе на шта те та му-зика подсећа;

- размишљај о томе каква расположења музика изазива у теби;
- музика ће да подстиче твоју машту;
- уобличавај у својој машти одређене слике, предмете, појаве и ситуације;
- покушај да запамтиш што више у машти створених слика;
- када одслушаши музику, присети се свега о чему си маштао и размишљао док си слушао музику;
- оживи поново у својој машти тонове и слике;
- определи се за тему о којој те музика подстакла да размишљаш и машташ;
- почни да причаш усмено или писмено следећи основни доживљај музике.

Причање доживљаја

Један мој доживљај

Одабери један доживљај из свог живота који је на тебе оставио најснажнији утисак. Припреми се за причање доживљаја. Не заборави да свако причање доживљаја захтева од тебе да добро испричаш доживљено и да што лепше изразиш своја осећања.

Пре него што почнеш да причаш, размисли о следећем.

1. Самостални избор теме за причање
2. Однос догађаја и дубине његове доживљености
3. Одређивање основног осећања (ведро, весело, тужно, суморно)
4. Одређивање основне поруке
5. Одређивање почетка
6. Развијање тока догађаја
7. Тренуци најјачег узбуђења
8. Самостална израда плана причања
9. Усмено причање
10. Писмено причање

ОПИСИВАЊЕ (ДЕСКРИПЦИЈА)

Описивањем се приказују углавном спољашње особине предмета, бића, пејзажа, портрета и других садржаја. Овим обликом изражавања утиче се на развој визуелне културе ученика, посебно на развој посматрачких способности. Ученици млађих разреда немају довољно развијено осматрачко искуство, те виде ствари у глобалу и појединостима које обично теже диференцирају на главне и

споредне. Зато је потребно систематским вежбама описивања развијати посматрачке способности ученика – смисао за посматрање, анализу, а потом синтезу посматраног предмета.

Према учешћу чула, опис може бити: *визуелни (посматрачки), аудитивни (слушање), олфактивни (мирис), густитивни (укус) и тактилни (одир).* Углавном, у млађим разредима се бавимо визуелним описима, а у оквиру њих делимично могу да учествују и остали облици. У жељи да тај опис буде што лепши, он се приближава књижевном изражавању, па ту врсту описа називамо књижевноуметнички опис, за разлику од научног, научно-популарног, техничког и др. врста описа.

С обзиром на позицију описивача, могуће су следеће врсте описа:

- СУБЈЕКТИВНИ ОПИС (емоционално обојен, лични, импресионистички),
- ОБЈЕКТИВНИ ОПИС (објективно-посматрачки, аналитичко-синтетички, стваран),
- РЕАЛИСТИЧКИ ОПИС (потпуно веран предмету описивања, с лепим и ружним особинама предмета које описује),
- РОМАНТИЧНИ ОПИС (китњаст, препун лепих израза).

Према нивоу креативности, опис може бити:

- РЕПРОДУКТИВНИ ОПИС (верно, фотографско описивање),
- ПРОДУКТИВНИ ОПИС (стваралачки опис, у машти описивача надграђен опис, књижевни).

По предмету описивања, опис може бити:

- опис природе, пејзажа,
- опис портрета или личности,
- опис затвореног простора – ентеријер,
- опис отвореног простора – екстеријер,
- опис предмета,
- опис бића,
- опис слика,
- опис природних појава,
- опис сложенијих односа међу предметима, бићима и појавама.

За час описивања битно је следеће: посматрање, уочавање појединости, анализа (разлагање целине), упоређивање чинjenica, откривање међусобних односа, а на крају је обавезна синтеза, односно успостављање целине описивања. То потврђује и следећа *методичка структура часа описивања:*

- припремни разговор;
- најава наставне јединице;
- посматрање – колективни рад;
- уочавање појединости и њихова анализа;

- упоређивање појединости;
- асоцијација по сличности или супротности;
- уочавање односа и релација;
- индивидуално описивање ученика – синтеза;
- самостални и стваралачки рад ученика.

ПРИМЕРИ ПРАКТИЧНОГ РАДА

Описивање предмета

Ако желиш да опишеш неки предмет, мораш знати како да описујеш, на шта да обратиш пажњу, којим поступцима да се служиш у току описивања. Неко воли да описује биљке, цвеће, дрвеће, а неко више воли да описује предмете или животиње.

Које предмете можеш да описујеш? Можеш да описујеш своју омиљену играчку, предмет у кући (сто, столицу, слику, кућу у којој живиш итд.), предмет у школи (таблу, школску клупу итд.).

У току описа предмета обрати пажњу на следеће:

1. Општи утисак о предмету
2. Положај предмета у простору
3. Однос према другим предметима
4. Сличност с другим предметима
5. Величина
6. Облик
7. Боја
8. Грађа (материјал од кога је грађен)
9. Значајне појединости
10. Делови од којих је предмет сачињен
11. Звучна запажања (да ли производи неки звук или не)
12. Тврдоћа, храпавост, глаткоћа, мекоћа
13. Мириси
14. Укус ако је то плод воћа или чоколада
15. Употребљивост предмета

Редослед описивања

Обрати пажњу на редослед описивања предмета. Предмет можеш да описујеш оним редом како га посматраш и откриваш његове особине.

План описивања

Направи план описивања. План ће ти помоћи да не луташ и да не заборавиш оно што је важно.

Вежба 1

Напиши састав: Моја омиљена играчка (описивање)

Опис простора

Моје радно место

Простор који описујеш може бити везан за природу, за прелепе планинске или приморске пределе (пејзаже), али то може бити и одређени простор (интеријер). Твоје радно место може бити у кући или у школи. Ако је у кући (у стану), онда је то твоја радна соба, а ако је у школи, то је учионица.

У току описивања простора обрати пажњу на следеће:

- посматрај величину радне собе и њен облик;
- опиши како она изгледа, какви су зидови;
- колика је величина собе (ширина, дужина и висина);
- упореди своју радну собу с другим собама по облику и величини;
- боје у соби (боје зидова, прозора и предмета);
- предмети у соби, њихов распоред;
- твоје место у соби;
- начин коришћења собе (учење, слушање музике, одмарашење);
- твој доживљај собе;
- значајне појединости у соби.

Вежба 1

Напиши састав: Моја радна соба (описивање)

Описивање животиња

Животиња коју волим

У току описивања животиње обрати пажњу на следеће:

- изабери животињу коју ћеш да описујеш,
- опиши свој доживљај те животиње,
- шта те посебно веже за одређену животињу,
- где живи та животиња,
- опиши начин живота животиње,
- који су твоји општи утисци о животињи,
- опиши како изгледа животиња,
- које је боје животиња,
- опиши појединости на животињи (глава, очи, уши, ноге итд.),
- опши начин исхране животиње,
- какву улогу има животиња на одређеном месту,
- какав је њен однос према другим животињама,
- опиши начин чувања животиње.

Покушај да илуструјеш то што си написао о твојој омиљеној животињи.

ИЗВЕШТАВАЊЕ

Извештавањем се на једноставан, јасан и објективан начин говори, обавештава о неком догађају. Извештавање је лишено субјективног, емоционалног и имагинарног. Извештач је обавезан да тачно региструје неки догађај, да тачно пренесе податке, без личног коментара. То је увођење ученика у новинско извештавање. Вест мора бити кратка, јасна, тачна, прецизна и мора одговорити на следећа питања: *шта се дошло, ко су учесници догађаја, где се дошло, када се дошло и како се дошло.*

Предмет извештавања може бити школа, улица, шира друштвена средина, спортски догађај, друштвени догађај, догађај из свакодневног живота, радио и телевизија, биоскоп итд. Извештач мора да реагује брзо, да брзо прикупи податке, да их провери и да напише вест или извештај.

2. ОСТАЛИ ОБЛИЦИ УСМЕНОГ ИЗРАЖАВАЊА

КАЗИВАЊЕ НА ПАМЕТ НАУЧЕНИХ ТЕКСТОВА (ГОВОРНА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА)

Израз говорна интерпретација има шире значење, а означава намеру појединца да уметнички текст говорно обликује изражено или естетски. Уметност говорног интерпретирања обухвата: глуму, говорништво (беседништво), рецитовање и казивање.

Ученици брзо уче напамет одређене текстове, памте их и воле да их казују. Учењем уметничког текста напамет, развија се памћење ученика и обогаћује се њихов језички израз. Најпре се поставља питање избора текстова који се уче напамет. То морају бити једноставни и занимљиви текстови. Текст се учи напамет тек после његове обраде и вежби изражажног читања. Техника памћења текста показује да треба учити текст по деловима, њиховим сталним понављањем. Механичко учење напамет је штетно и оптерећује ученика. Текст се учи напамет гласним понављањем или читањем у себи и повременим преслишавањем наученог. Ученике морамо поступно уводити у технику памћења и казивања напамет наученог текста. У томе много може помоћи звучна читанка, казивање глумца и добри рецитатори.

ВЕЖБЕ РАЗГОВАРАЊА

То је најпопуларнији облик усменог изражавања. Одиграва се свакодневно у школи и ван ње. Разговор нема само информативни карактер, води се рачуна и о његовој стилизацији, односно о стилској употреби језика. Развија се код ученика култура вођења разговора – култура постављања питања и култура слушања саговорника. Теоретичари налазе неколико врста разговора:

- ГЛАСНИ ИЛИ СПОЉАШЊИ РАЗГОВОР (гласна комуникација с присутним или одсутним саговорником),
- УНУТРАШЊИ РАЗГОВОР (безгласни разговор са замишљеним саговорником),
- РЕАЛНИ РАЗГОВОР (разговор са стварним и присутним саговорником),
- ИРЕАЛНИ РАЗГОВОР (дијалошки монолог, разговор с непостојећим и неприсутним саговорником).

Вежбе разговарања могу бити следеће:

1. РАЗГОВОРНЕ ИГРЕ. – Ученик води разговор у форми игре с неким предметом, животињом, бильком итд. Стјепко Тежак наводи следеће могућности разговорних игара:

- с непослушном лутком,
- с нестаšним медведићем,
- с плашљивим зеком,
- с пркосном свиралом,
- с окрутном клупом,
- с неуредним креветићем,
- с лењом метлом итд.

2. СИТУАЦИОНЕ ИГРЕ. – То су дидактички обојене имитације разговора из стварног живота, тзв. стварносне ситуације:

- разговор у продавници,
- разговор код зубара,
- разговор у аутобусу,
- телефонски разговор,
- разговор на улици,
- разговор у пошти итд.

Ученици репродукују све ове типове разговора као да се тог тренутка одвијају ту испред њих у учоници.

3. ПОСЛОВНИ РАЗГОВОР. – То су стварни разговори који се воде с учитељем, директором, педагогом, психологом итд. Ученике полако уводимо у начин пословног разговарања.

4. ДРУШТВЕНИ РАЗГОВОР. – То су разговори који се воде у друштву – у гостима, на некој прослави итд. Ученике упућујемо како да воде разговор, која су правила лепог и културног разговарања. У почетку учитељ сам учествује у тим разговорима, затим се постепено повлачи, а ученици се ослобађају и осамостаљују да воде разговор.

5. УСМЕНА ДРАМАТИЗАЦИЈА. – Ученици науче драмски текст или играју напамет и покушавају да буду глумци. Драматизација је показатељ вишег степена разумевања текста. Ученици могу сами да драматизују текст иако није дат у дијалошкој форми. Пожељно је да то буду краћи текстови, занимљиви и динамични.

6. ИНТЕРВЈУ. – Веома атрактиван вид говорне културе. Ученици четвртог разреда могу веома успешно да воде интервју. У току интервјуа води се рачуна о саговорнику, начину постављања питања, избору проблема, изговору, држању саговорника итд. Разговори се могу снимити, а потом је пожељно о њима критички разговарати. Интервју може бити стварни и измишљени.

ПРИМЕРИ ПРАКТИЧНОГ РАДА

Истицање речи у реченици

(Ортоопска вежба)

Вејтар је снажно дувао, звијдао је и ломио све ћреп собом.

Прочитај гласно ову реченицу. Пре него што почнеш да читаши, размисли о следећем:

- које ћеш речи посебно да истакнеш или нагласиш у реченици,
- којом ћеш јачином гласа да изговориш неке делове реченице,
- којом ћеш висином гласа изговорити реченицу (спуштеним, ниским или подигнутим гласом).

Речи у реченици можеш да истичеши или наглашаваш на неколико начина:

- истицање речи по јачини или појачавање гласа,
- истицање речи по висини или повисивање гласа,
- истицање речи по дубини или снижавање гласа,
- истицање речи помоћу паузе испред речи која се истиче.

Све ове облике истицања речи можемо означити посебним знацима:

- истицање по јачини или појачавање гласа обележава се цртом испод наглашене речи,
- истицање речи по висини или повисивање гласа обележава се горе окренутом стрелицом испред наглашене речи,
- истицање речи по дубини или снижавање гласа обележава се доле окренутом стрелицом испред наглашене речи,
- повучена црта између две речи означава застајивање или паузу.

Покушајмо следеће реченице да обележимо одговарајућим знацима за изговорање, односно за истицање речи.

Вејтар је снажно дувао, звијдао је и ломио све ћреп собом.

Ако ти се дојада, ти ћа узми, ако ти се не дојада, ти ћа осјави.

Вежба 1

Обележи следеће реченице знацима за истицање речи а онда те реченице гласно прочитај.

Једној дана, један мишић нашао је на џавану велики окрујли сир.

Бијаше неки човјек који је имао три сина, али ог имања немаше нишића до куће у којој је живио.

Планина се замрачи, муње учесташе и ћрве ћешке кайље ударише о земљу.

Осећања

Следеће речи именују људска осећања: *радосћ, жалост, штета, занос, чежња, йонос, штета, очајање, ужас, стражах, љубав, мржња, зебња, стрејња, дојазан* итд.

Следећим речима изражавамо осећање радости: *радосћ, радовање, радостан, пријатност, задовољство, расположење, расположен, драгост, обрадован, раздроган, задовољан, ведар, наслеђан, озарен, разигран, весео, веселији* се итд.

Сузама се обично изражава осећање непријатности. Ако некада заплачено од превелике среће, кажемо да су то **сузе радоснице**.

Шта означавамо речима: плакати, јеци, заплакати, ронити сузе, гушити се у сузама, лити крокодилске сузе, плачљивац?

Зашто су људи **весели**? Вероватно зато што су доживели нешто пријатно, нешто лепо. А зашто су **тужни**? Вероватно зато што су доживели нешто непријатно. Речима **весео** и **тужан** означавају се људска осећања. Осећања се не могу видети и опипати као ствари. Једноставно, њих доживљавамо или преживљавамо.

Шта казује реч **узбуђен**? Казује да смо доживели нешто важно и да нисмо могли да останемо мирни. Човек може бити пријатно и непријатно узбуђен.

Осећање узбуђености

Следећим речима означавамо осећање узбуђености: *узнемирен, беспокојан, неситокојан, иотресен, усхићен, одушевљен, танут, дирнут, усплахирен, узрујан, усламитео, бесан, иситамећен, ускомешан, ускићитео* итд.

Од ових речи можемо извести и нове речи: узнемиленост, беспокојство, неспокојство, потресеност, усхићење, одушевљење, усплахиленост, узрујање, ускомешаност итд.

Од ових речи можемо извести и нове речи: *узнемиленост, беспокојство, неспокојство, иотресеност, усхићење, одушевљење, усплахиленост, узрујање, ускомешаност* итд.

учтивост (али не и сервилност), ставове без околишња, без фразирања и исхитрености.

3. ЧЕСТИТКА. – У животу ученика овог узраста често се јаве и потребе за честитањем: било да је рођендан, свечаност, прослава, успех у животу итд. Усмена честитка је тежа од писане, јер представља и јавни наступ и ситуацију у којој се нешто усмено саопштава. Честитање мора бити уверљиво, искрено и добронамерно.

ОБАВЕШТЕЊЕ, УСМЕНА МОЛБА И ЧЕСТИТКА

1. ОБАВЕШТЕЊЕ. – То су усмена обавештења с којима се свакодневно срећемо у школском животу (састанци, договори, такмичења итд.). Обавештења морају бити кратка, јасна и информативна. Ученике морамо оспособљавати како да сроче и како да говорно интерпретирају одређено обавештење.

2. УСМЕНА МОЛБА. – Ученик као молилац своју усмену молбу мора јасно језички да уобличи, да је објасни и аргументовано објасни. Битна је васпитна страна молбе, општа култивисаност и добра аргументација. Ваља указати на

3. ПИСМЕНО ИЗРАЖАВАЊЕ

Теорија писмености се бави проблемима писаног или писменог изражавања. Она је у непосредној вези са стилистиком и методиком писменог изражавања. Стилистика се бави теоријским нормама писмености, стилским изразом писаног текста, а методика покушава да помогне како да оспособимо ученика да пише и разуме написано. Увођење ученика у писменост дуг је и мукотрпан посао. Он захтева, пре свега, систематичан и упоран рад учитеља, али и велико залагање ученика, његову стрпљивост и непрестану активност.

Пракса је показала да су неки људи одлични говорници, али слабије пишу и обрнуто. То не значи да је неко предиспониран за усмени, а неко за писмени говор. Упорним и стрпљивим радом свако може постићи да буде писмен, да савлада елементарну писменост. Међутим, не може свако постати писац, јер је то виши облик стваралачке писмености. Усмено и писмено изражавање међусобно се пројимају, усмена реч подстиче писмену и обрнуто. Но, свакако, писменом изражавању претходи усмено. Добро је да иза вежбе усменог изражавања дође писмена вежба. Писмено изражавање мора бити део систематичног планирања рада сваког учитеља, њихова велика брига и одговорност јер ученике овог узраста морају оспособити да савладају основна правила писања. Учитељ би морао да буде упознат с новим сазнањима стилистике, теорије писмености и методике писаног изражавања, а ученици да поступно усвајају граматичко-правописне норме и одређена правила технике писаног изражавања.

УЧЕЊЕ ПИСМЕНОСТИ

Учењем писмености човек се практично оспособљава да квалитетније усмено или писмено комуницира са светом око себе. Услове добре писмености схватајмо овде у ширем и најширем значењу тога појма. Следеће категорије представљају основне услове добре писмености.

Језичка култура

Појам језичке културе доста је неодређен. У ужем смислу језичка култура подразумева добро познавање материјег језика на којему се одвија писана ко-

муникација. То, надаље, значи познавање великог броја речи или тзв. лексичко богатство. Речник појединца може бити пасивни и активни. Пасивни речник подразумева укупан број речи којима појединачник располаже и чија значења су му позната, али их не користи у свакодневној комуникацији, усменој или писаној. Активни речник подразумева број речи који појединачник користи, којима се користи у усменом и писменом изражавању.

У средишту језичке културе јесте реченица, а не реч. Ми се не споразумевамо речима већ реченицама, изјавио је један познати писац и тиме јасно указао на комуникативну и стилску функцију реченице у усменој и писаној комуникацији. Реченица настаје комбиновањем речи у њој, она је у књижевном тексту уметност комбиновања речи. Синтакса управо проучава правила комбиновања речи у реченици. Изграђеност реченице – поштовање синтаксичких стандарда, стилска и значењска изграђеност, условљавају квалитетну комуникацију.

Богатство речника и умеће комбиновања речи у реченици доприносе квалитету језичког израза.

Граматичка и правописна норма – правилност језика

Познавање одређених граматичких и правописних правила једног језика основни је услов добре писмености и писмености уопште. Књижевни језик је језик норме и стандарда. То није само језик белетристике или лепе књижевности, то је језик образованих људи, језик којим се користе друштвене институције. Познавање граматике и правописа део је човековог општег образовања, што значи да је он обавезан да користи нормирани књижевни језик. Сваки писмен човек мора знати употребу великог слова, спојено и одвојено писање речи, интерпункцију, поделу речи на крају ретка, писање скраћеница итд. Писци имају право да у својим књижевним уметничким делима користе и некњижевне облике језика, као што су жаргонизми, дијалектизми, донекле и стране речи, али то не значи да су неписмени. У свакодневној и званичној комуникацији мора се употребљавати књижевни стандардни језик. Обавеза је сваког иоле образованог човека да поштује језичке законе своје заједнице, као што поштује правне и друге законе друштва у коме живи.

Јасносност језика

Ово правило се односи на повезаност језика и мишљења. Каже се да човек говори оно што мисли или би, бар, требало тако да буде. То значи, ако је мисао јасна – ако је јасно у глави, језички исказ је јасан – јасно је у изразу. Ако су мисли у глави збркане, несрећене, неодређене, онда је пометња и у језичком изражавању. Ако нисмо добро обрадили неку тему у својим мислима, ако је нисмо мисаоним процесом добро организовали, ако нисмо чврсто повезали све елементе

– идеје, подтеме, асоцијације, аналогије, чињенице итд., ако нисмо успоставили у мислима одређени ред, ако не знамо шта да кажемо, а желимо да кажемо, – онда ћемо писати или говорити конфузно, збркано, збруда-здола, како се то обично каже.

Чистота језика

Идеали правилности и чистоте језика – или можда језичког чистунства, имају исти циљ: сачувати лепоту и богатство народног књижевног језика, сачувати чистоту материјег језика од различних деформација које намеће савремени живот. Чистота језика значи гајење или неговање материјег језика по узору на праве и истинске изворе народног животворног језика. То, пре свега, значи „избегавање, дијалектизама, провинцијализама, жаргонизама и сличне нестандардне лексике и фразеологије, а изнад свега избегавање страних речи (које се, зависно од става који се према њима заузима, могу још називати речима страног порекла, позајмљеницама, туђицама, или чак варваризмима)“.¹ То не морају бити само речи већ застарели изрази и застареле реченичне конструкције.

Стил писања

Стил је начин писања, начин изражавања мисли и осећања, или начин изражавања свог духовног и стваралачког живота. Стил је одлика личности, што значи да је стил индивидуалан. Исто тако, постоји стил једног писца, једног стваралачког правца, једне епохе – дакле, стил је веома сложен феномен у људском животу и у уметности.

Стил је у књижевности начин изражавања мисли, осећања и сазнања помоћу језика, или то је начин употребе језика. У књижевности се назива књижевни или песнички стил. То је најсложенији облик стила, управо због употребе стилских средстава специфичних само за књижевност као уметност.

Када кажемо да је стил индивидуалан, то значи да сваки писац пише на свој начин, да има свој посебан израз. То се може објаснити самим природом човека, човеком као таквим. У уметности не постоје исте слике објективног света, све су различите и у томе је богатство и лепота изражавања. То значи да је стил субјективан пишчев однос према свету.

Стил писања научног рада је сасвим другачији од песничког стила. Песнички стил карактерише субјективна визија света, фигуративно изражавање и емоционалност. Научни стил мора бити објективан, тачан, јасан и прецизан.

¹ Ранко Бугарски: *Увод у ойшту лингвистику*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1995.

У току писања једног научног или стручног рада – семинара, студентског рада, дипломског рада итд., треба водити рачуна о следећем:

- писати једноставно и јасно;
- ослободити се сваког облика патетике;
- ослободити се сваког облика емоционалности;
- писати објективно и логично;
- писати природно, без извештачености;
- следити природу и логику чињеница;
- доносити аргументоване ставове и закључке;
- бити самосталан у писању;
- користити одређену литературу, али не преписивати;
- користити сазнања одређених истраживања;
- имати свој став, објективан и јасан;
- прилагодити реченицу свом стилу;
- правилно цитирати туђа мишљења;
- не присвајати туђи текст;
- бити самокритичан;
- послужити се интуицијом и инвенцијом;
- писати систематично и прегледно;
- никада не писати без плана или концепта;
- преиспитивати једном утврђене ставове;
- водити рачуна о добром избору речи;
- водити рачуна о редоследу излагања, о композицији рада;
- водити рачуна да рад буде целовит или свеобухватан;
- користити одређене узоре, али их не подражавати;
- парафразирати литературу својим речима и својим стилом;
- избегавати празнословље;
- водити рачуна да реченица буде мисаона и садржинска целина;
- не понављати се;
- не писати дугом реченицом уколико њоме нисте овладали итд.

Стваралаштво у настави

Стваралаштво је у свим епохама људске цивилизације сматрано једним од највећих и најзагонетнијих феномена. Идеја стваралаштва подразумева на посебан начин изражен човеков однос према свету, мноштво изазовног и необјашњивог, много парадокса и противуречности. Променљиви дух стваралаштва, његов смисао, значење и функција – веома различити од једне до друге историјске и духовне епохе, управо говоре о феномену без ограничења, временског или просторног, о недовољности и коначном задовољењу. Стваралаштво није индивидуална или колективна интерпретација света, оно је много више од тога, мно-

го дубље и свестраније. Оно је побуна противу ограничености и неспоразума, противу устаљености, парадокса и монотоније живљења – то је, како каже Пол Валери, покушај човека да личи на богове.

Написани су до данашњег дана томови књига о стваралаштву и готово сви аутори постављали су, као основна, питања о његовом пореклу и смислу. Ово друго питање се, можда, и дало објаснити, али питање порекла стваралаштва до данашњег данастало је велика тајна. Још од библијских времена стваралаштво се одређује у односу на Бога, стварање је божанског порекла, оно је божанско дело. Бог је до данас остао вечити и незаменијиви извор стваралачког надахнућа. Бог је, дакле, једини стваралац. По некима, Бог је стварао изничега, по другима из вечите материје, а по трећима из „себе самог“. Библијско схватање феномена стварања и стваралаштва у разним варијантама постоји до данас. Хомер се првим стихом *Илијаде* – „Срђу ми певај, богињо, Ахилеја, Пелеју сина“ – обраћа Богу како би га надахнуо да напише свој чувени спев. Балзакова изјава да он није писао дела већ је само био секретар својих муз, такође говори о божанској пореклу књижевног стварања, односно о снази божанске инспирације.

Опште позната је истина да је суштина стваралаштва, пре свега, уметничког стваралаштва, трагање за одређеним смислом, покушај да се посредством уметничке истине дође до одређених сазнања. Али, стваралаштво је много сложеније и слојевитије него што нам се то чини на први поглед. Једно књижевно дело, чим се отргне од свог творца, почиње да живи својим животом, добија смислове и значења о којима писац није ни размишљао док га је писао. Писац не може да предвиђа рецепцију дела које пише, он само може да претпоставља каква ће она бити – ако писци уопште и размишљају у току писања о својим будућим читачима. Такође, читалац не може да размишља о томе шта је писац хтео да каже – јер то није ваљана и исправна претпоставка, већ шта је писац казао. А то шта је писац казао много је значењски шире и много изазовније за читача.

Многи су теоретичари покушали да дефинишу стваралаштво, да изнађу његову интегралну дефиницију, али у томе нису успели. Верујемо и да неће успети, јер је стваралаштво по својој природи неухватљиво, обавијено је велом тајне, обитава у ирационалним и мистичним просторима који се рационалним средствима не могу докучити и објаснити. У старој грчкој митологији титан Прометеј краде од богова ватру, симбол стваралаштва, и дели је обичним људима те зато бива сурово кажњен. Поучан мит и, свакако, јасно одређен – дух стваралаштва остаје тајанствен и неразумљив. Свако стваралаштво пружа, пре свега, снажно осећање задовољства и открива смисао постојања. У току стварања, научног или уметничког, стваралац види свет око себе другачије, у великому стваралачком заносу открива истине и сазнања које обичан човек не може да осети. Стари индијски песник је рекао да је сваки његов стих кључаница кроз коју гледа у васиону, а стара индијска пословица на свој начин потврђује ту истину – „Песник допире где сунчани зраци не могу“. Управо ове мисли откривају искон-

ско сазнање о стваралачкој самосвести уметника, о духовној и општој моћи стваралаштва.

У литератури налазимо сазнање да је стварање свесна активност или свесни напор писца да од одређених података створи оригинално дело. Такво схватање је велика заблуда. Писање одређеног књижевног дела није искључиво свесна активност – може се рећи да је више несвесна или подсвесна, односно рационално-свесна. У писању романа могу се планирати одређене рационалне радње – прикупљање грађе, израда стваралачке скице, опредељивање писца за одређене поступке и сл., али писца у току стварања воде ирационалне или, како кажу, божанске сile, тајанствене и нашем духу неразумљиве. Оно што се планира и замисли, обично бива изневерено пред великим искушењима ирационалног. Појам стваралаштва, гледано с рационалног гледишта, подразумева, између остalog, и следеће:

- откривање новог и необичног;
- истраживачки и проналазачки дух;
- ново, другачије и оригинално;
- откривање непознатог у познатом;
- дух индивидуалног испољавања стваралачког сензибилитета;
- умеће стваралачког комбиновања речи у књижевном стварању;
- онеобичавање стваралачких поступака;
- стваралачко осећање за језик;
- стваралачка способност перцепције;
- откриће нове форме;
- откриће нових стваралачких поступака.

Одувек су се истраживачи књижевне уметности, а и других уметничких грана, интересовали како да продру у стваралачку радионицу једног писца и питали да ли то продирање може битније да утиче на интерпретацију књижевног дела. Такође, постављала су се питања, с једнаким интересовањем до данашњег дана, које све околности утичу на конституисање књижевног дела и да ли писац може бити поуздан тумач властитог стваралаштва. Свакако, сваки писац на свој начин емоционално, мисаони и стваралачки припрема своје дело, унапред изграђује свој стваралачки однос према њему, што значи да он има визију дела, предвиђа, али нема унапред јасно изграђен његов коначан облик. Позната је изјава једног теоретичара да писац нема шта да каже о свом делу, све што мисли рекао је у њему као стваралац. Писац ствара по неком свом унутрашњем диктату не размишљајући о могућим значењима тога што пише, не размишљајући о „накнадним семантичким пољима и слојевима“ који надилазе писца и његове стваралачке намере.

Зато се каже да је дело „динамичка структура“, што значи да су значења књижевног дела променљива, у зависности од многих елемената и појава. Умберто Еко „динамичност структуре“ другачије назива – „отворено дело“, што значи да

књижевно дело нема коначних значења и порука, већ се оне стално мењају, зраче или пулсирају новом уметничком снагом и свежином.

О томе да ли се стваралаштво може научити, мишљења су противуречна. Једни мисле да су то посебне способности везане за даровитост-таленат или генијалност, да је то унутрашња божанска ватра која нас заслепи својом лепотом те се као таква не може укротити никаквим научним методологијама, не може се научно савладати – једноставно не може се научити. Други сматрају „да се стваралаштво може научити као и све друго“. Ово друго мишљење смешна је и невероватна игра лаковерних, оних који нису дубоко уронили у природу феномена стваралаштва. Када бисмо им веровали, највероватније, постојали би рецепти како се пишу одређени књижевноуметнички жанрови: постојао би рецепт за писање лирске песме, за писање романа, драмског текста или других облика. У неким земљама, познато је да је нешто слично постојало и у Београду, организоване су школе за писање књижевних дела. Иако су предавачи у тим вечерњим „књижевним школама“ били познати ствараоци и теоретичари књижевности, оне нису дале ниједног песника или прозног писца. Све то говори о чињеници да се стваралаштво не може научити, не може се рационалним путем савладати тајна стварања. Стваралаштво се, условно говорећи, може научити једино ако такву школу похађа талентовани или генијални писац, али то је реткост, јер он сам проналази пут своје стваралачке афирмације. Из атмосфере самониклости обично се крију даровити писци и њима нису потребни посебни учитељи како би научили да пишу. Школа самониклих или аутодидакта, по свему судећи, ослобођена је институционализма и слабости званичних школских система, то је школа у којој појединац проналази самог себе упорним радом и сасвим другачијим „методама“ од научно изграђених.

Стваралачке особине личности

Синтагме „стваралачке способности“, „стваралачко мишљење“ и „стваралачки поступци“ најчешће су коришћени појмови у теорији књижевног стваралаштва. Жеља многих истраживача била је да открију категорије релевантне за књижевно стварање или за стварање уопште. У том погледу дошло се до значајних резултата, али суштина настајања и природа стваралаштва у уметности тиме није откријена. Вршена су истраживања – психолошка и друга, како би се открили и проучили фактори који утичу на стваралаштво једног писца. Показало се, а то стваралачка пракса непрестано потврђује, да је стваралаштво у свакој области посебно и појединачно, али да оно као општа категорија показује и нешто заједничко. Категорије које следе могу бити основне духовно-психолошке способности за све облике стваралаштва па и књижевног, што не значи да можемо постати писци када овладамо њима. Изгледа да се књижевно стваралаштво не може демистификовати. Неко може савршено владати овим категоријама на научном ни-

воу, савршено познавати теорију, односно психологију стварања, али да не уме да напише ниједан афоризам или лирску песму. А прави ствараоци – писци и други уметници, не морају да знају теорију стваралаштва да би стварали, не морају да знају значење свих ових способности јер, – они стварају по неком свом унутрашњем и њима необјашњивом стваралачком диктату, стварају снагом талента и стваралачке инспирације.

Стваралачке особине личности јесу:

- машта (фантазија) и потреба за трагањем;
- дух стваралачке радозналости;
- потреба за преобликовањем постојећег;
- способност асоцирања;
- духовно-психолошка флексибилност;
- потреба за ослобађањем од устаљености облика и навика;
- сумња у постојеће стваралачке „норме“;
- духовитост и духовност;
- оригиналност;
- способност комбиновања;
- индивидуалност;
- стваралачка имагинација;
- надахнуће (инспирација);
- инвентивност;
- интуиција;
- самоувереност, самопоузданаје;
- критичност и неприхватање постојећих поступака;
- емоционалност;
- онеобичавање;
- аутономност, самосталност;
- интелигенција;
- стваралачка концентрација;
- стрпљење и упорност;
- способност уочавања и селекције;
- уметнички доживљај.

О чему треба водити рачуна током писања?

Израда писаног састава веома је сложен задатак, зато треба овладати методологијом његове израде. Постоји низ фактора који обезбеђују добар састав. Често, када нам не иде од руке писање рада, обично кажемо да немамо инспирације. Да ли је стварно потребна инспирација за писање научног или стручног рада? Да ли је студенту рачунарског факултета потребна инспирација да би написао стручни рад? Мислимо да није. Инспирација је потребна у књижевном и уметничком ства-

рању? Када неко каже да још не може почети да пише научно или стручно дело, да му још, прости, није „дошла“ инспирација, то је заблуда. То значи да се аутор још није припремио за рад, да нема концентрације или се није довољно удобио у материју. Ако студент пронађе одговарајућу литературу, ако добро проради грађу и успостави одређени систем писања, нису му потребне музе на столу. Следећи савети биће корисни за израду сваког писменог или писаног рада:

- добро размишљати или промиšљати о теми о којој се пише;
- служити се анализом и синтезом;
- знати изабрати грађу, материјал и чињенице;
- знати класификовати чињенице и сазнања по одређеним категоријама;
- послужити се упоређивањем чињеница и одређених сазнања;
- знати вредновати одређена сазнања;
- позивати се на одређене изворе и аргументе;
- износити властите и туђе ставове ради упоредне анализе;
- употребити машту, умети маштати значи умети предвиђати;
- послужити се интуицијом и инвенцијом;
- замишљати и претпостављати;
- знати употребити чињенице за доказивање неког става; „Ништа није тврдоглавије од чињенице“, сматрао је Ломоносов;
- умети цитирати туђа мишљења и ставове у правом тренутку;
- знати уопштавати;
- служити се индукцијом и дедукцијом;
- умети закључивати и језички уобличавати закључке;
- овладати поступцима проверавања написаног и сазнатог;
- изражавати се једноставно и јасно;
- бити досетљив, вешт и сналажљив;
- откривати узрочно-последичне везе;
- употребљавати поступке асоцирања и аналогије;
- служити се аналитичким објашњавањем;
- откривати, процењивати, доказивати;
- уочавати и одредити односе између појава и чињеница;
- знати описати одређену појаву итд.

ЗАДАЦИ НАСТАВЕ ПИСМЕНОГ ИЗРАЖАВАЊА

Задаци писменог изражавања су многобројни и тешко да би се могли сви регистровати. Најсистематичнији преглед тих задатака дао је Миливој Чоп у књизи *Писмене вјежбе и саставци*²:

² Миливој Чоп: *Писмене вјежбе и саставци*, Педагошко-књижевни збор, Загреб, 1972.

1. да ученици савладају језичке законитости и да се служе правилним граматичко-правописним облицима,
2. да усвајају нове речи и изразе, да их употребљавају и да развијају активни речник,
3. да своје мисли обликују правилним и лепим реченицама, да се служе дужим и краћим реченицама и да их по потреби знају лепо стилски обликовати,
4. да реченице складно повезују и да науче састављати веће логичке целине,
5. да се навикну писати по плану, да се служе свим врстама планова и да их науче самостално правити,
6. да се оспособе за репродуктивно и стваралачко препричавање текстова,
7. да науче проматрати и описивати ствари и предмете око себе,
8. да сложеније садржаје из непосредне и посредне стварности (збивања, догађаје, појаве, слике и сл.) знају лепо писмено обликовати, описивати их и о њима писати саставе,
9. да знају лепо износити садржаје које су лично доживели,
10. да пишу и састављају о пројцираним садржајима на основи маште,
11. да се служе свим облицима пословних и информативних саставака и да се оспособе за пословно писмено контактирање,
12. да могу слободно и самостално писати на основу задане теме или према индивидуалном избору теме,
13. да се подједнако добро служе свакодневним пословним језиком, а према потреби и поетским начином изражавања,
14. да се код ученика развије осећај и смисао за тачност,
15. да се знају критички односити према властитим писменим производима, да уочавају недостатке, исправљају грешке, дотерују састав итд.,
16. да се индивидуално приступа ученицима, а посебно оним појединцима који имају више смисла за изражавање и да им се омогући свестрани развој. Посебно треба усмеравати оне ученике који показују способност и склоност за лепо и богато изражавање.

ПРЕПИСИВАЊЕ

Преписивање ради преписивања нема никаквог смисла. Оно мора бити организовано, да има одређени циљ и не сме да се своди на једноставно механичко копирање текста. Циљеви преписивања могу бити следећи: савлађивање техничке писања, развијање радне дисциплине и смисла за уредност, тачност и логичност, активирање и примењивање граматичких и правописних правила, обогаћивање речника, увежбавање стила, усвајање књижевноуметничког израза, размишљање и мисаоно продубљивање текста који се преписује. Док преписује,

ученик се мисаоно ангажује на шта да усмери пажњу. Добро би било да свако преписивање буде контролисано и коментарисано од стране учитеља.

Преписивање може бити *једноставно* (развијање технике писања, правилност, уредност, брзина писања) и *сложено* (комбиновано с неким другим радним задацима).

Облици једноставног преписивања могу бити:

- преписивање речи,
- преписивање реченица,
- преписивање кратких текстова или одломака.

Облици сложеног преписивања могу бити:

- изборно преписивање (ученик врши избор речи и реченица које преписује – непознате речи, лепе изразе, реченице одређене садржине итд.),
- преписивање са потпртавањем задатих речи,
- преписивање ради успостављања граматичког и правописног реда,
- вежбе с деформисаним реченицама,
- вежбе с деформисаним текстом,
- преписивање с посебним задацима (стављање именице из једнине у множину, претварање садашњег времена у прошло и сл.).

ДИКТАТ

Диктат је веома користан за развијање граматичке и правописне писмености, за развијање технике писања. Док се преписивање заснива на визуелним представама, диктат се заснива на акустичким. Посебно је функционалан у настави граматике, у току проверавања или контролисања наученог градива. Једно истраживање је показало да се диктатом знатно подиже ниво писмености. За диктат су битне следеће операције: слушање говорног материјала, уочавање, препознавање и запамћивање језичких појмова (речи, синтагми и реченица), разумевање и записивање. Диктат је дубоко психолошки заснован – захтева прибраност, концентрацију, добро памћење и брзину записивања. Претходно познавање садржаја помаже ученику, он мора подједнако да води рачуна и о појединостима и о целини. Диктат мора да има јасан циљ, шта се њиме жели постићи. Мора бити кратак, али његов обим се одређује према узрасту ученика.

Захтеви правилног диктирања могу бити следећи:

- извршити добар избор текста садржајно повезаног за циљеве диктирања;
- диктира се изражајно, с правилном дикцијом и артикулацијом;
- брзина диктирања требало би да одговара брзини природног говора;
- за време диктирања учитељ стоји на једном месту испред ученика, не сме да штета јер тиме слаби пажњу ученика;
- прво се текст прочита у целини, па се потом диктира;

– после диктирања потребно је прочитати још једном диктирани текст, да би ученици преkontrolisали написано;

– по могућности диктирати целовиту мисао, а то је реченица.

Врсте диктирања

1. АУТОДИКТАТ. – То је писање наученог текста. Понајбоље је да ученици сами исправљају написани текст упоређивањем са изворним текстом.

2. КОНТРОЛНИ ДИКТАТ. – Овим диктатом се проверава граматичка и правописна писменост. Учитељ саставља текст у зависности од циљева проверавања. Диктатом се може открити објективна слика нивоа знања ученика. Контролни диктат се може веома успешно комбиновати са самооценјивањем.

3. СЛОБОДНИ ДИКТАТ. – Док учитељ диктира ученици слободно записују текст. То значи да они не записују дословно све како им се диктира, већ врше сами извесне промене у тексту (ред речи, другачија употреба речи и реченица), али значења текста остају иста.

4. ИЗБОРНИ ДИКТАТ. – Овим диктатом ученици не записују цео текст иако га учитељ у целини диктира. Они врше избор одређених речи и реченица, или израза које уочавају и записују. На пример, ученицима се да задатак да током диктата само уочавају и записују глаголе употребљене у садашњем времену и да их записују прескачући све остало. Изборни диктат подстиче ученике да мисле и да врше одређену селекцију чињеница.

5. СТВАРАЛАЧКИ ДИКТАТ. – Исти је као слободни диктат. Једина разлика је у томе што у овом диктату ученици проширују и продубљују диктирани текст на креативан начин: уносе лепе изразе, дотерују стил, замењују лоше изразе и речи болјима, богате реченицу, дакле проширују текст и садржајно и стилски.

6. ДИКТАТ СА ПРЕДУСРЕТАЊЕМ ГРЕШАКА. – Грешке се могу предузрети на два начина: (1) *визуелно* и (2) *акустички*. Визуелни начин *предусређања грешака* изгледа овако. Учитељ диктира реченицу, ученик је пише на табли, а остали прате. Утврди се како је граматички или правописно која реч написана, откривају се поједине грешке, а затим се реченица прекрије и ученици је пишу у своје свеске по памћењу под утиском претходне анализе могућих грешака, или им се та реченица изнова диктира. Тако се пишу све реченице целог текста који наравно не сме бити предуг.

Акустички начин *предусређања грешака* тече овако. Учитељ диктира прву реченицу, а ученици не пишу, врши се усмена анализа грешака издиктираније реченице (правописна правила), утврди се како је требало правилно да се напише, а затим се поново диктира иста реченица и ученици пишу. Тако се редом диктира цео текст.

7. ДИКТАТ С ПРЕИНАЧАВАЊЕМ. – Текст се диктира у целини, ученици пишу и мењају (преиначују) одређене речи. На пример, текст се диктира у садашњем времену, а они га пишу у прошлом или у будућем и слично.

8. ДИКТАТ СА ДОПУЊАВАЊЕМ. – Учитељ диктира само почетак реченице, а ученици је допуњавају по свом избору речи, водећи рачуна да та реченица буде значењска и стилска целина.

ПИСМЕНИ САСТАВИ

Писмени састав је објективнији него други облици изражавања. Састави показују степен ученичке писмености. Њихов задатак је вишеструк:

- овладавање техником писања,
- развијање способности писменог изражавања, и развијање интересовања за писањем,
- обогаћивање речника и изграђивање реченице као основног средства изражавања,
- оспособљавање ученика да се користе разноврсним формама писања,
- учење методологије израде писаног састава,
- овладавање граматичким и правописним правилима,
- развијање стваралачке индивидуалности,
- оспособљавање ученика да се самостално исказују,
- развијање литерарног стваралаштва ученика.

Увођење ученика у писање састава подразумева „савладавање бројних елемената који чине језички израз и да се тај процес протеже од усвајања графичких знакова и основних правописних и граматичких норми, па преко простијих облика вежбања иде до оних најсложенијих – до различитих врста састава“.³

Све припреме које вршимо на нивоу усменог изражавања само су предрадње за писмено састављање. Штетна је пракса да се у наставној пракси обично користе основни облици писменог изражавања. Морамо поштовати *принциј подједнаке и сразмерне заслуђености разноврсних облика вежбања писаног састава*. Коришћење само једне врсте, или неколико врста писменог вежбања прелази у досаду и незаинтересованост, што ученике дестимулише у раду.

Неопходно је избегавати устаљене форме рада, устаљене теме писменог састављања, и њихово монотоно коментарисање. Посебно може бити штетно у току прегледања и оцењивања учитељев први и лични утисак о неком ученику, па се дододи како год ученик написао добија добру оцену, или пак лошу, ако је реч о слабом ћаку. *Подстизање* ученика да пишу један је од најважнијих учитељевих радних принципа у настави писменог састављања. Ученике морамо *охрабрити*,

³ Павле Илић, *Од слова до есеја*, Свијетlost, Сарајево, 1983.

ослободити страха од неуспеха, добрити их и подстизаји да пишу. Требало би створити све услове како би до пуног израза дошла дечија маштовитост и оригиналност у писању. Један истраживач је дошао до сазнања да неуспех ученика у писању састава није толико у њиховој немаштвности и неспособности колико у лошој организацији наставе писмености. Неefикасност поступака увођења ученика у писање састава управо је узрок и повод за сазнање да школа спутава машицу ученика и угрожава њихову жељу и потребу за оригиналношћу. Ученицима млађег узраста треба давати и обичне и необичне теме, али и теме које ће довољно да их испровоцирају оригиналношћу. Писање мора бити радост и одушевљење. Часови писања поезије у школи за ученике значе освежење и тренутке стваралачке рекреације, а досадне и уопштене теме их обесхрабрују.

Постоје широке могућности методичке организације наставе писменог изражавања. Настава се мора ослободити непромишљености и некритичности, посебно ставова да је ово мање важна област изражавања па отуда се она изводи с мање стручности и методичког интересовања.

Требало би разликовати мање писане вежбе од писмених састава. Мањим писаним вежбама унапређујемо само неке елементе писмености без којих нема доброг писања (правопис, граматика, стил, начин компоновања текста итд.), а писмени састави подразумевају целовитост и форме и садржине писања (препричавање, причање, записивање итд.).

Припремање за писмене саставе

Ове припреме теку нормално током целе школске године, део су утврђеног плана и програма. Најгора је варијанта када се те припреме врше кампањски, уочи саме израде писменог састава, нпр. школског писменог задатка. Несистематичан и неконтинуиран рад увек се негативно одрази на писменост ученика. Учитељ би морао да планира време израде писмених састава (посебно време израде школских писмених задатака), а онда, у складу с тим планом, да усагласи темпо припремања ученика за писмене саставе. Ако је облик писменог састава описивање, онда се кроз припремне вежбе више инсистира на том облику писања. Сама структура облика планираног састава намеће начин вежбања. Ако је реч о описивању, онда ћемо са ученицима изводити вежбе везане за уочавање појединости, њихову анализу, уочавање њихових међусобних односа, разговараћемо о технички описивања, о правописним нормама итд. Добро је да током припремања за писмени састав учитељ подсвети ученике на граматичко-правописне и друге грешке за које претпоставља да би могле бити направљене у току израде писменог састава.

У срединама где ученици праве тзв. дијалекатске грешке, или локализме, припреме морају бити интензивније и усмерене на типичне граматичке и правописне грешке.

Од велике помоћи учитељу може бити израда тзв. *диференцијалне граматике* – где би окупио грешке типичне за одређено језичко подручје (дијалектизам, локализам, грешке типичне у вишејезичкој средини). На основу те граматике могло би се систематичније формирати сузбијање језичких неправилности. Језичке неправилности најпре морамо регистровати, стручно их образложити и предузети мере њиховог сузбијања. У свему томе припремни период има посебан значај.

Израда писменог састава

Важно је почети израду писменог састава без психозе, узнемирености и страха од неуспеха. На почетку часа учитељ даје потребне инструкције о техничкој страни израде састава, саопштава тему, а потом ученици приступају изради. Тема мора бити формулисана јасно, конкретно, недвосмислено и примерено узрасту ученика. Од формулатије теме зависи начин њеног разумевања од стране ученика, односно начин и квалитет њене израде. Израда писменог састава подразумева следеће операције:

- разумевање теме,
- аналитички однос према теми,
- одређивање саставних елемената теме – главно и споредно у теми,
- глобално постављање теза – о чему писати, значајне и незначајне појединости итд.,
- окупљање тематске грађе,
- распоређивање грађе по пасусима,
- израда плана писменог састава,
- писање састава.

Израда плана писменог састава

Израда плана је важна етапа у изради свих облика писмених састава. Ма којико ученик добро овладао темом, не би требало да пише без плана, јер то води импровизацији. Помоћу плана ученик јасно разграничава важно од неважног, успоставља одређену хијерархију вредности и важности чињеница.

Познату композицију писменог састава чине увод, разрада и закључак. Увод је приступ теми, увођење у дубљу анализу теме. Ученици се веома тешко одлучују како да почну и општепознато је правило – најтеже је почети. Треба почети једноставно, без много мудровања и патетике, без жеље да се каже нешто велико и узвишено. Разрада мора бити постављена у облику радних теза одређеним редоследом. Ученике морамо оспособити да знају да одраде пасусе, њихов обим и мање тематске целине. Закључак је нека врста идејног и садржинског уопштавања текста. Ова глобална концепција писменог састава неће ученику много по-

моћи, због своје уопштености, ако се јасно и недвосмислено не одреде радне тезе везане за разраду теме.

Када ученик стекне јасну представу онога о чему жели да пише, посебно када буде стекао општу представу целине састава, онда значи да је схватио тему. Без тога он обично лута, што се неминовно одражава на квалитет писменог састава.

Прегледање и исправљање писменог састава

Прегледање писменог рада закључна је етапа у процесу израде. Мора бити обављена савесно и одговорно. Прегледањем учитељ уочава како је писмени рад компонован од саставних елемената и како делује као целина. Без обзира да ли је састав *домаћи* или *школски*, учитељ је обавезан да открије и добре и лоше стране. Пре него што почне да исправља писмени рад, учитељ мора да буде свестан – *шта треба проверити, оценити и исправити*. Ако учитељ има на уму све компоненте састава, онда нема лутања у току његовог исправљања.

Циљеви прегледања и исправљања писмених радова:

1. Исправљањем грешака учитељ открива колико је ученик савладао одређена граматичка и правописна правила.
2. Прегледањем и исправљањем учитељ добија повратну информацију о остварености одређених циљева и задатака и то је значајна оријентација у његовом раду.
3. Упознавањем грешака које прави ученик учитељ зна које мере да предузме како би подигао ниво писмености.
4. Са друге стране, сазнање ученика да ће његов рад бити прочитан и исправљен подстиче га да буде савестан и мотивише га да добије бољу оцену.
5. Исправљањем ученик сагледава своје пропусте, недостатке, уочава своје грешке и зна у ком правцу мора да се више активира.

Недостаци који се јављају у етапи прегледања и исправљања могу бити следећи:

- недоследност и неуједначеност критеријума,
- површност и незаинтересованост да се утврди право стање,
- ослањање на личне утиске, као основно мерило исправљања и вредновања,
- необавештеност о начину исправљања,
- употреба неадекватних метода и поступака исправљања.

Сазнања исправљања могу бити драгоценна. Ако је учитељ сазнао које грешке ученик прави, а на основу тог сазнања није предузео одговарајуће мере, онда он не чини много за подизање нивоа писмености својих ученика. Исправљање писменог састава није само себи циљ, његови циљеви су шири и функционал-

нији. Постоје четири основна начина исправљања писмених састава (домаћих и школских):

1. УЧИТЕЉЕВО ИСПРАВЉАЊЕ ГРЕШАКА. – Учитељ чита и исправља састав црвеном оловком. Он открива све грешке и сам их исправља, тако да ученик има пред собом у потпуности учитељевом руком исправљен рад. Овај начин исправљања није добар, чак је штетан, јер не мотивише ученика. Ученик не учествује стваралачки у исправљању свог задатка, и то га дестимулише у раду.

2. ИСПРАВЉАЊЕ С ПОТЦРТАВАЊЕМ. – Учитељ црвеном оловком потцртава или на други начин означава грешке, а ученику препушта да сам утврди које су то грешке и како треба да их исправи. Овај начин исправљања мотивише ученике. Основно правило је: што год ученик може сам да исправи, треба га ангажовати и подстаки да то самостално уради.

3. ПИСАЊЕ ПРИМЕДБИ, ЗАМЕРКИ И УПОЗОРЕНЈА. – Примедбе, замерке и упозорења се обично пишу испод састава. То могу бити упутства и корисне инструкције исписане на маргини свеске. Те инструкције морају бити писане сажето и јасно, с циљем да стварно помогну ученицима. Ове примедбе и упутства, замерке и упозорења посебно долазе до изражaja у школским писменим задацима или саставима.

4. КОМБИНОВАНИ ТИП ИСПРАВЉАЊА. – То је комбинација претходне три врсте исправљања. Веома је корисна и функционална, ствара могућности за свесрдну сарадњу ученика и учитеља.

Вредновање писменог састава

Вредновање писменог састава доста је комплексан процес, с обзиром на чињеницу да свака врста вредновања носи нешто субјективно. Појам вредновања овде изједначавамо са оцењивањем иако има теоретичара који значењски диференцирају ова два појма. У основи постоје два метода оцењивања писмених састава:

1. интуитивни метод – на основу личног утиска;
2. аналитички метод – изналажење рационалних критеријума вредновања.

У току оцењивања потребно је уважавати и један и други метод, наравно, уколико је то могуће, давати предности другом методу, јер он представља неку врсту оцењивања на основу објективних критеријума. У току исправљања обраћамо пажњу на следеће компоненте писменог састава. Ове компоненте веома поуздано могу послужити као критеријуми вредновања:

1. садржина,
2. језички израз,
3. степен стилског изражавања,
4. композиција састава (увод, разрада, закључак, тезе, пасуси, логичке везе итд.).

5. граматичке грешке,
6. правописне грешке,
7. спољашњи изглед састава: рукопис, уредност, читљивост, визуелни утисак.

У току исправљања учитељ може да направи *преглед Јојрешака* и да их на одређени начин класификује. Ради објективности оцењивања, учитељ може да ради на следећи начин: најпре само прочита састав да би стекао неки општи утисак и успоставио мерила вредновања, затим чита по други пут, студиозно, исправља састав и вреднује га.

Методичка структура часа исправка писменог задатка – усмени део исправке

I – Припремни разговор

- подаци о броју урађених задатака,
- утисци наставника о писменим задацима,
- разговор о теми задатака,
- добре и лоше стране задатака.

II – Најава наставне јединице

III – Категоризација грешака

1. Прва графофолија – правописне грешке
  - писање негације,
  - састављено и растављено писање речи,
  - писање рече ЛИ,
  - употреба великог и малог слова,
  - интерпункција итд.
2. Друга графофолија – стилске грешке
  - ред речи у реченици,
  - претерано дуге и нејасне реченице,
  - понављање истих речи,
  - сувишне речи итд.
3. Трећа графофолија – словне грешке
4. Анализа теме
5. Редослед излагања
6. Уредност и рукопис.

IV – Читање радова ученика

V – Коментарисање прочитаних радова

Учеников исправак – писмени део исправке

Овај исправак се често омаловажава, па ученици само формално исправљају састав. Један час се обично посвети усменом исправку – где се разговара о грешкама, а други час писменом делу исправки. Пре тог писменог исправка ученицима се дају упутства како изнова да пишу састав или како да га побољшају. Побољшање или прерађивање састава после његове анализе веома је корисно и требало би да буде свакодневна пракса у школи. Погрешно је ако ученици само препишу свој првобитни састав. Уколико је писмени састав, нпр. школски писмени задатак лошијег квалитета, онда се ученику даје упутство како да га преради и подигне на виши ниво писмености.

ПИСМО, ЧЕСТИТКА, МОЛБА И ПОПУЊАВАЊЕ ОБРАЗАЦА

Постоје разноврсни облици информативно-пословног састављања, али се у млађем узрасту обрађују само они којима се на том узрасту ученици служе. Са овим облицима почиње се у другом разреду основне школе, јер су важни за потребе свакодневног комуникаирања.

1. ПИСМО – На овом узрасту се пишу пријатељска писма, искрена, информативна и обожена разним расположењима. Посебно треба инсистирати да ученици овладају техником писања писма (онајбоље је саставити план и правилно распоредити чињенице). На овом нивоу учења углавном се пишу приватна писма, пословна ређе.

2. ЧЕСТИТКА. – Ученици већ у првом разреду састављају честитке поводом одређеног догађаја. Текст честитке је кратак, садржи жељу и податке поводом чега се честитка пише.

3. МОЛБА. – Ређе се практикује као облик пословног комуникаирања на овом узрасту. За молбу јебитно следеће: коме је упућена, шта се њоме тражи, шта се жели, који подаци се наводе, који су аргументни, какав је стил и техника писања, као и општи утисак и уверљивост молбе.

4. ПОПУЊАВАЊЕ ОБРАЗАЦА. – Ту спадају разне врсте образаца, најчешће поштански обрасци. Ученике морамо оспособити како да попуњавају обрасце, каква је техника попуњавања, како не би правили одговарајуће грешке. То се веома успешно може остварити кроз ситуационе игре (нпр. имитација разговора у пошти и попуњавање поштанских образаца).

НАСТАВА ГРАМАТИКЕ И ПРАВОПИСА